

CSORDÁS LÁSZLÓ

A MALENYKIJ ROBOT ÉS HATÁSÁNAK MEGJELENÍTÉSE

NAGY ZOLTÁN MIHÁLY *A SÁTÁN FATTYA* CÍMŰ KISREGÉNYÉBEN

Talán nem túlzás azt állítani, hogy *A sátán fattya* Nagy Zoltán Mihály főműve. Azok az alkotások, amik előtte születtek, e mű mellett szinte előtanulmánynak tűnnek. Amik utána – beleértve a folytatásokat (*Tölgyek alkonya*, *A teremtés legnehezebb napja*) is – esztétikailag nem érik el *A sátán fattya*ban megütött mércét. Egyesek remekműként emlegetik, mások, például Elek Tibor vagy Márkus Béla, akik rámutattak a szöveg gyengébb pontjaira, szintén elismeréssel szólnak róla. Mindenesetre valamennyi kritikusa az egyetemes magyar irodalom értékének tekinti. Ez a könyv meghozta írója számára a sikert: előbb elnyerte az Év Könyve díjat, később pedig megkapta érte a József Attila-díjat is. *A sátán fattya* eddig több kiadást ért meg, legutóbb a Magyar Napló gondozásában került a könyvesboltok polcaira. Emellett különféle átdolgozások születtek belőle: Schober Ottó színpadra írta át, Csaba Klári pedig rádióra alkalmazta. Ha igazak előzetes értesüléseim, már folynak a filmforgatókönyv elkészítésének munkálatai, így könnyen lehet, hogy néhány év múlva a mozivászonról vagy a televízió képernyőjéről köszön vissza a kárpátaljai magyar kultúra egyik legfontosabb műalkotása.

Vajon miben rejlik e mű kiemelkedő sikere? A kisregény titka valószínűleg a történelmi léttapasztalat hiteles művészi feldolgozásában keresendő, ugyanis megrendítő erővel jelennek meg benne – természetesen áttételes narratív szerkezetben – a malenykij robot, a kényszermunka, valamint a kolhozosítás visszásságai. Nem új téma ez a kárpátaljai magyar irodalomban. Kovács Vilmos 1965-ben megcsonkítva kiadott, kálváriát megjárt és később betiltott sorsregényében, a *Holnap is élünk*ben már említi a férfilakosság tömeges elhurcolását, legutóbb pedig Vári Fábrián László emlékezés-regényében, a *Tábori postában* olvashattunk erről. Az apa ezt mondja benne a fiának: „február 23-a nekünk nem ünnepünk. Ugye tudsz arról, hallhattál

már róla eleget, hogy amikor a szovjet katonák hozzánk bevonultak, elvitték az embereket. Elvittek engem is, aki mindössze nyolc évvel lehettem idősebb, mint most te vagy. Naponta haltak körülöttem a társaim az éhség, a hideg és a betegségek miatt.” Ebből az idézetből is kitűnik, hogy a szovjet diktatórikus berendezkedés, a szolyvai gyűjtőtábor borzalma az ötvenes években született generáció emlékezetében mindmáig elevenen él. Bár a hivatalos kultúrpolitika sokáig tiltotta a nyílt szembenézés lehetőségét, otthon, a szűk családi körben valamennyi fiatal úgy nőtt fel, hogy a szülők-nagyszülők elbeszéléseiből megismerkedhettek a bevonuló szovjet katonák – hogy eufemizmussal éljek – immoralitásával, azzal, hogy a 20. században egyáltalán létrejöhetek ezek a népiertő, emberi sorsokat tönkretevő táborok. Nagy Zoltán Mihály mély erkölcsi-etikai dilemmákkal néz szembe, olyan kérdéseket tesz fel, amelyek a történelem abszurditásaival szembesítik az olvasót. Esszémben most arra teszek kísérletet, hogy a kisregényt a malenykij robot hatása, ezzel együtt a saját sors idegensége felől olvassam.

A sátán fattya én-regény. A hősnő, Tóth Eszter monológjából ismerjük meg a történetet. A teljes monológ egyetlen, hosszú mondat. 1944 decemberének első vasárnapján tizenhárom szilasi asszony kerekedik fel – a tizenegyedik maga Tóth Eszter –, hogy meglátogassák a katonák által gyűjtőtáborba hurcolt férfiakat. Az anya elbocsátó-óvó szavaiból megsejthető a környék vadsága, a veszély előrevetítése: „rosszféle emberek bitangolnak mostanában, vigyázz magadra, óvakodj minden idegentől”. Hatalmas izgalommal vágnak neki az útnak, hiszen már ötszörösen letelt az a három nap, amit a kisbíró kidobolt annak idején a faluban. De még mindig nincs semmi hír a férfiakról: „három napra, így mondták, ha fát vágnak a hátamon, ennyit akkor is kibírok, mosolygott Pista az induláskor, szekér vitte őket a városba, nótázva mentek el, két hete”. Az öregasszonyok ellentmondásos módon magyarázzák az elhurcolás okait. Bíró Borbála így vélekedik: „az csinálja a bajt, a háború, amiatt vitték el az embereket is, megmondta az én uram, azt mondta, elvisznek minket az oroszok, mert ellenük harcoltunk a tizennégyes háborúban is, most is”. Veres Berta válasza elbizonytalanítja ezt a szilárdnak tűnő feltevést: „de hisz az én emberem sose volt katona, puskát csak a cseh finác hátán látott, mégis elvitték”. Tóth Eszter minden efféle magyarázatban kételkedik. Gondolkodik ugyan a hazatérés elmarádásának okáról, de a tudás akarását ezúttal legyőzi benne a találkozás vágya. Édesanyja a saját ruhájába öltöztette őt, hogy a katonák semmi esetre se vegyék észre bimbózó fiatalságát.

A tábor leírása bizarr hangulatot kelt. Egy dróttal körülvett területen röhögő szovjet katonákat fedezünk fel. A röhögés szó negativitása remekül érzékelteti a diktatórikus rendszerek hierarchiájának legalsó hatalmi szintjén is felbukkanó embertelenséget. A katonák nem hogy nem mutatnak némi megbánást az elhurcoltatás miatt, de szemmel láthatóan élvezik a helyzetet. Ezt a perverz gyönyört csak tovább erősíti, hogy amikor nem engedik be az asszonyokat a kerítésen belülre, „Nazad, babuska, curukk” – ennyit mondanak gúnyosan.

Tóth Eszter nem hagyja annyiban a dolgot. Fiatal korával járó hevesége miatt neki megy a katonáknak. Azok viszont bevonszolják őt az őrszobára, majd röhögve megerőszojálják: „a ruhám aljánál fogva rántottak vissza, letepertek a padlóra, szorosan fogtak, a számat betömték valami rongydarabbal, petróíze volt [...], anyám fekete ruháját felhúzták a mellemig, ráborították a szememre, [...] a karomat, a lábomat szétfeszítették, megfogdostak, röhögtek”. A röhögés motívuma és a fiatal női test kiszolgálhatósága ezzel az aktussal mintegy összefonódik. Miután mindannyian végeznek az erőszaktevéssel, bort töltenek Eszter szájába és kidobják őt a kapun, bele az éjszakába. A bor kettős szimbólum, amely érzékelteti a helyzet abszurditását. Egyrészt jelenti az úrvacsoránál használatos kelléket, hiszen szimbolikusan Krisztus vérért isszuk a megújuláshoz, bűneink megbánásához, másrészt viszont épp ellenkezőleg, Dionüszoszra, a bor istenére, a bűnös mámorra, az ókori orgiákra asszociálhatunk. Eszter nem tudja, mihez kezdjen ezután. Vajon hová menjen?

Az én azonossága ekkortól kezd megbomlani. Először a saját test lesz idegen számára: „a gyalázatot nem viszem haza, ezt megfogadtam, lefekszem valahol az útszélén, reggelre biztosan megfagyok” – mondja önnön magának. Az úton fáradtan térferegve gyakran gondol arra, hogy végez magával, s csupán az életösztön menti meg és vezeti haza végül. Tüdőgyulladás kap ugyan az út során, de otthon néhány hét alatt felépül.

Közben hazatér az apa, aki mesél a táborban eltöltött napjairól. Az emberek úgy hullottak, akárcsak a legyek, enni alig kaptak, csupán valamilyen híg répalevet. Megdöböntő az az itt szerzett tapasztalat, mely szerint az emberi élet nem érték egy ilyen táborban: „ezerszám virrasztottak emberek a szabad ég alatt, kevesen bírták a talponállást reggelig, s akik erejük fogytával ledőltek a földre, azok közül sokan ott maradtak, beverte őket a hó, reggel húszasával hányták őket a szekérre, akár az ölfát, vitték az előre megásott gödörbe”.

A diktatórikus rendszerrel együtt jár a halál. Ennek ellentéte a születés: egy új élet kezdete, a remény felébredése, hogy talán az utódok kikerülnek ebből az embertelen világból. Ez lenne a természetes erkölcsi hozzáállás. Mikor azonban Eszter megtudja, hogy terhes, nehéz választás előtt áll. A falu már így is a szájára vette őt, a háta mögött katonakurvának nevezik, sőt a szemébe is megmondja szerelmének, Pistának az anyja, hogy mondjon le a fiáról, nem lehet a felesége. Komoly erkölcsi dilemma: megtartsa-e a gyermeket, *a sátán fattyát*, aki mindig a megerőszakolásra, a meggyalázásra emlékeztetné, vagy vétesse el, ölje meg, és próbáljon meg felejtetni? Előbb a terhesség-megszakítás mellett dönt. Különbéféle házi praktikák után a bábaasszonyhoz megy. Majd visszariad az öléstől. Később újból öngyilkos akar lenni. Végül megszüli a gyermeket, de egyelőre csakis undorral tud rá tekinteni: „idegen vér, kígyó a keblemen, miért nem halva született, miért akarja tönkretenni az életemet, hiszen nincs kiút, fel kell nevelnem, nem tekerhetem ki a nyakát, nem csaphatom a kerékagyhoz, anya, anya lettem, akaratomon kívül”.

Ebben a bonyolult léthelyzetben Nagy Zoltán Mihály aprólékos lélekrajzzal igazít el minket. A történet azzal folytatódik, hogy Székely Pista hazatér, és édesanyjával szembemenve így is el akarja venni Esztert. Majd elviszik Donbászra, ahonnan már nem tér vissza. Eszter ebbe beleőrül. A regény végére nem csak a saját teste, de a saját elméje is elveszíti azonosságát: „ne félj, kislíam, veled vagyok, el nem hagyok [...] fogd a kezem, gyere, erre megyünk, erre van Donbász, ott a te édesapád, ne félj a víztől, nem árthat nekünk a víz, Jézus is járt a vízen, mert ártatlan volt, büntelen volt, látod, a víz tetején járunk, hát persze, mi is ártatlanok vagyunk, kislíam.”

A sátán fattya a malenykij robot tapasztalata felől olvasva tisztán kirajzolja azokat az erkölcsi dilemmákat, amikkel szembe kellett néznie egy fiatal lánynak, akit megerőszakoltak az orosz katonák. Az embertelenségben, a röhögések és rosszindulatú pletykák közepette Eszter mégis mindent túlélt, de ezzel együtt elveszíti önazonosságát: előbb saját, meggyalázott testétől idegenül el, majd elméje kezd megbomlani. A kisregény nem ad biztos fogódzókat az olvasó erkölcsi ítéletéhez, de lehetőségeket folyamatosan felmutat. Azt hiszem, kisebbségi léthelyzetben, itt Kárpátalján és ilyen történelmi örökséggel a hátunk mögött nem lehet érzelmek nélkül olvasni a szöveget, meg kell vívódnunk minden egyes szavával.